

Φρίντριχ Νίτσε Δυναμιτίζοντας το νταμάρι των προκαταλήψεων

Από τον Χ.Ε. ΜΑΡΑΒΕΛΙΑ

Sue Prideaux, *Φρίντριχ Νίτσε*.
«Δεν είμαι Άνθρωπος, είμαι δυναμίτης».
Η βιογραφία, μτφρ. Νίνα Μπούρη,
Πατάκης, Αθήνα 2021, σελ. 447

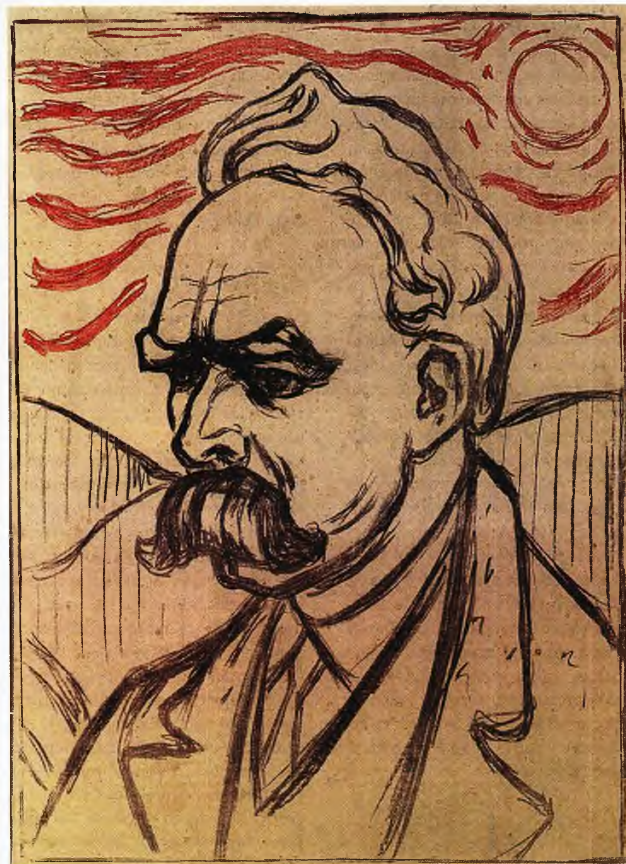
«Το νόημα της ζωής είναι να μην
είναι κανείς απομίμηση»
(Νίτσε)

«Η διδασκαλία αλλάζει τη
συμπεριφορά μας, όχι τον
χαρακτήρα μας»
(Πάουλ Ρέε)

1.

Μετά τη μεγάλη τρίτομη 2.000 σελίδων βιογραφία του Γιαντς (C.P. Janz, *Friedrich Nietzsche, Biographie*, Carl Hauser Verlag, Μόναχο-Βιέννη, 1978-79), δύσκολα μπορεί να μιλήσει κανείς για τη βιογραφία του Νίτσε. Φυσικά η συγγραφέας του βιβλίου είναι αμέτοχη, αφού ο υπότιτλος στο αγγλικό πρωτότυπο είναι: «A Biography», δηλαδή «Βιογραφία».

Προς τι λοιπόν μία ακόμη βιογραφία του Νίτσε; Το βιβλίο όταν το αφήσουμε από τα χέρια μας λύνει θετικά την απορία, έστω κι αν στηρίζεται αποκλειστικά σχεδόν σε αγγλόφωνη, δηλαδή δευτερογενή βιβλιογραφία. Φαίνεται λοιπόν πως τα του βίου και των ιδεών αυτού του παράξενου οδοιπόρου χωρίς συν-περιπατητές δεν θα εξαντληθούν ποτέ. Μάλιστα η ιδιότητα της αγγλονορβηγίδας συγγραφέως ως εξωτικής των νιτσεϊκών σπουδών αποδεικνύεται τελικά ένα σοβαρό πλεονέκτημα, αφού δείχνει πως γνωρίζει άριστα την τέχνη να απευθύνεται στον μέσο επαρκή αναγνώστη. Η συγγραφέας μας έχει ηθεύσει στο είδος με δύο προηγούμενες και βραβευμένες βιογραφίες: του ζω-

Πορτρέτο του Φρ. Νίτσε από τον Έντβαρντ Μουνκ, λιθογραφία, 1906. Μουσείο Μουνκ, Οσλο.

γράφου Μουνκ και του δραματουργού Στρίντπεργκ, όχι άσχετων με τη ζωή του Νίτσε. Μέσα στον τίτλο του βιβλίου παρεμβάλλεται η γνωστή νιτσεϊκή φράση «δεν είμαι άνθρωπος, είμαι δυναμίτης». Φυσικά τα διάφορα «εγώ είμαι / εγώ ειμί» μικρή σημασία έχουν αφού ο εαυτός μας είναι ο πιο ακατάλλη-

λος να κρίνει...εαυτόν.

Όσο αληθεύει ότι ο φιλόσοφός μας είναι εκείνος που δυναμίτισε τα ακλόνητα νταμάρια των Δυτικών προκαταλήψεων. Για τον Νίτσε οι μεταφυσικές παραδοχές αποτελούν παθιασμένα σφάλματα αυτοεξαπάτησης. Ακόμη κι αν αποδεικνυόταν η ύπαρξη του μετα-

φυσικού κόσμου, αυτό θα ήταν κάτι το εντελώς ανωφέλες. Όπως το να προσπαθεί κανείς να αναλύσει τη χημική σύσταση του νερού σε κάποιον που πνίγεται. Από την άλλη μεριά, οι άνθρωποι πίστεψαν χιμαϊρικά στη δύναμη της λογικής, που συχνά αποκαλείται κοινή. Δηλαδή ενός τρόπου σκέψης που θέλει να βασιζέται σε ό,τι κάθε φορά ονομάζεται επιστήμη. Όμως αποδείχτηκε ότι δεν υπάρχει σπανιότερο πράγμα από την κοινή λογική. Η πίστη στην «άνωτερη απάτη» που είναι η θρησκεία, περιλαμβάνει την πίστη στο ιδεώδες και διατρέπει τον κίνδυνο να αντικατασταθεί από μια τυφλή πίστη στην επιστήμη, η οποία, υποσχόμενη βεβαιότητες, εξυψώνεται σε επίπεδο θρησκείας. Αλλά οι άνθρωποι δεν ζητούν την αλήθεια· τη βεβαιότητα ζητούν. Πόσος δυναμίτης χρειάζεται λοιπόν για την αβρή ανατίναξη όλων αυτών των προκαταλήψεων και «βεβαιωτήτων» που κατατραινούν τον σύγχρονο άνθρωπο;

2.

Το βιβλίο ξεκινάει με τη γνωριμία Βάγκνερ - Νίτσε στη Λειψία. Αργότερα θα ακολουθήσουν συχνές επισκέψεις του παράξενου φιλόσοφου στο Τρίμπσεν της Ελβετίας, όπου ο συνθέτης βρέθηκε ως ευκατάστατος φυγάς μετά από τη συμμετοχή του στις επαναστάσεις του 1848-49, οπότε βρέθηκε στα οδοφράγματα της Δρέσδης δίπλα στον Μιχαήλ Μπακούνιν. Ο συνθέτης άλλωστε φρόντιζε επιτηδεια ώστε οι μαϊκήρες και οι ισχυροί προστάτες να μη λείπουν από τη ζωή του. Βρισκόμαστε στα 1869, με τον Νίτσε να έχει διοριστεί πρόσφατα έκτακτος καθηγητής της Κλασικής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο της Βασιλείας. Μέχρι τη λήψη του πτυχίου του ο Νίτσε, με την παρότρυνση και υποστήριξη του καθηγητή του Φρ. Ριτσλ έχει δημοσιεύ-

σει σοβαρές φιλολογικές μελέτες, που προοιωνίζαν ένα λαμπρό μέλλον στον κλάδο. Πρόκειται για εργασίες που ο ίδιος μάλλον αδιάφορα αποκαλούσε αργότερα *Philologica*. Με αυτές τις εργασίες και χωρίς να έχει εκπονήσει κανονική διδακτορική διατριβή, ο Νίτσε έγινε δεκτός στη Βασιλεία. Στο μεταξύ ο προστάτης καθηγητής φρόντισε να του δοθεί το τυπικά απαιτούμενο διδακτορικό, χωρίς όμως ο Νίτσε να υποστεί την κατά νόμο προφορική εξέταση. Κάτι τέτοιο άλλωστε θα θεωρείτο μάλλον μειωτικό για έναν νέο επιστήμονα που οι ομότεχόι του ήδη αντιμετώπιζαν σαν ένα πολλά υποσχόμενο συνάδελφο.

Βέβαια μ' αυτά που έγραψε όχι πολύ αργότερα ο Νίτσε για την *Γέννηση της Τραγωδίας* (1869) έκαναν τον Ρίτσλ να τραβάει τα καλοχτενισμένα μαλλιά του. Χωρίς πολλά πολλά, ο έγκριτος καθηγητής της Λειψίας θεωρήσε το βιβλίο αυτό «ιδιοφυή τεχνολογία». Το βιβλίο αυτό μόνο ο Βάγκνερ το βρήκε σπουδαίο, αφού σ' αυτόν ήταν αφιερωμένο με μια μάλλον υπερβολική αφέρωση. Ο νέος τότε φιλόλογος έβλεπε τον Βάγκνερ σαν περίπου τον Αισχύλο της νέας Γερμανίας. Σύμφωνα με τον νεαρό καθηγητή Νίτσε η ιδιοφυΐα της ελληνικής τραγωδίας βρίσκεται στη σύζευξη απολλώνειου και διονυσιακού στοιχείου. Τονίζεται επίσης η σημασία του χορού για την διονυσιακή έκσταση. Η εισαγωγή του χορού σημαίνει απάρνηση του νατουραλισμού. Στον Σωκράτη καταλογίζει μεγάλες ευθύνες για τον θάνατο της τραγωδίας, αφού στα μετασωκρατικά δράματα ο ήρωας έπρεπε να είναι «διαλεκτικός». Έτσι, από την υπερβατική δικαιοσύνη του Αισχύλου, πέρασε στην «επιφανειακή και αλόγιστη αρχή της ποιητικής δικαιοσύνης». Όμως ο κόσμος είναι κάτι παραπάνω από μια απομίμηση φαινομένων, αφού υπάρχει το διονυσιακό, η Θέληση. Ο δέσμιος της λογικής Αλεξανδρινός φιλόλογος ουσιαστικά είναι ένας «βιβλιοθηκάριος και διορθωτής, που θυσιάζει αξιοθρήνητα την όρασή του στη σκόνη των βιβλίων και στα τυπογραφικά (*sic*) λάθη». Με κάτι τέτοιους τρόπους όμως η επιστήμη εξοντώνει τον μύθο. Αυτός ίσως ήταν ένας από τους σοβαρούς λόγους για τους οποίους ο Νίτσε δεν ήθελε να ανήκει «στο τσούρμιο των φιλόλογων», έστω κι αν έγραψε το *Wir Philologen*.

Την απογοήτευσή του για την ψυχρή υποδοχή της *Τραγωδίας* του ο Νίτσε προσπάθησε να την πνίξει γράφοντας μουσική. (Κάποιος μίλησε για μουσική κατάλληλη για τον βωβό κινηματογράφο). Έστειλε λοιπόν στον διάσημο πιανίστα Χανς φον Μπύλοφ τις παρτιτούρες ενός νουέτου για πιάνο (*Στοχασμός πάνω στον Μάνφρεντ*). Ο Μπύλοφ του απάντησε χωρίς πολλές ευγένειες πως

θεωρούσε το έργο σαν «τον πιο αντιμωλωδικό συνδυασμό από νότες» και τελικά αναρωτιόταν μήπως πρόκειται για ένα φριχτό αστέιο.

3.

Ο Νίτσε έκανε τρεις μήνες να συνέλθει. Κατέφυγε και πάλι στο γράψιμο. Προϊόν αυτής της προσπάθειας ήταν η *Φιλοσοφία στην τραγική εποχή των Ελλήνων* (1873). Το προόριζε για δώρο στα εξηκοστά γενέθλια του Βάγκνερ. Την ίδια περίπου εποχή ο Βάγκνερ πίστευε πως ο Νίτσε είτε θα έπρεπε να παντρευτεί είτε να γράψει όπερα. Φυσικά η όπερα θα ήταν οπωσδήποτε φριχτή, αλλά μια πλούσια σύζυγος θα διόρθωνε τα πράγματα. Ίσως τότε ο Νίτσε να συνειδητοποίησε την αδυναμία του για συγγραφή *κανονικών επιστημονικών βιβλίων*, δηλαδή βιβλίων με αρχή, μέση και τέλος, σαφείς παραπομπές, βιβλιογραφίες, κ.τ.τ. Έτσι άρχισε να συντάσσει σχέδια για κάποιους *Παράκαιρους Στοχασμούς* (*Unzeitgemässe Betrachtungen*). Ο Νίτσε θεωρούσε το επίθετο εύρημα. Οι Στοχασμοί αυτοί θα περιλάμβαναν θέματα όπως: *Ντάβιντ Στράους, Ιστορία (και ιστοριογραφία), Ανάγνωση και γραφή, Ο εθελοντής του ενός χρόνου, Βάγκνερ, Γυμνάσια και πανεπιστήμια, Χριστιανική ιδιοσυγκρασία, Ο απόλυτος δάσκαλος, Ο φιλόσοφος, Άνθρωποι και κουλτούρα, Κλασική φιλολογία, Ο δούλος των εφημερίδων*. Αυτά θέλουν να πουν ότι γύρω στα τριάντα του ο Νίτσε ήταν μια φθίνουσα φιλολογική διάνοια. Ένας διάττων του κλάδου.

Τα από πολύ νωρίς έντονα προβλήματα υγείας του Νίτσε ήταν ένας εύσχημος τρόπος ώστε να απαλλαγεί από τα καθηγητικά του καθήκοντα – και το συντηρητικό Πανεπιστήμιο από αυτόν. Το φθινόπωρο 1876 του χορηγείται αναρωτική άδεια ενός έτους μετ' αποδοχών, η οποία αργότερα παρατάθηκε σε ισόβια. Έτσι ο ίδιος, φύση ολιγαρκής, εξασφάλισε ένα ικανοποιητικό ετήσιο εισόδημα για να κάνει τα ταξίδια του σε ευνοϊκότερα κλίματα. Μαζί μ' αυτό και απόλυτη ελευθερία.

4.

Ο Νίτσε είχε γοητευθεί από τη μουσική του Βάγκνερ, αλλά όχι βέβαια από τις εξωμουσικές ιδέες του συνθέτη. (Ο κοινός θαυμασμός για τον Σοπενχάουερ ήταν μια καλή αφετηρία). «Η νιότη μου θα ήταν αόριστη χωρίς τη μουσική του Βάγκνερ» έγραψε στο *Ecce Homo* (1888). Ας το συμπληρώσουμε αυτό με ένα άλλο διάσημο ρητό του ίδιου: «Χωρίς τη μουσική η ζωή θα ήταν ένα λάθος». Τελικά πάντως ο Βάγκνερ ήταν ί-

σως το μεγάλο λάθος της ζωής του Νίτσε. Το άλλο ήταν η *άφραση* του στην αδελφή του Ελίζαμπετ, που μέχρι και Νόμπελ διεκδίκησε, τέσσερις φορές μάλιστα, σκυλεύοντας τον αδελφό της. Είναι πάντως δεδομένο ότι τόσο ο Βάγκνερ όσο και η Κόζιμα εξ αρχής τον μεταχειρίζονταν σαν ένα προικισμένο νέο που θα μπορούσε να τους φανεί χρήσιμος στα μεγαλεπήβολα σχέδιά τους. Ωστόσο, για να μην υπάρχει αμφιβολία ως προς το ποιος είναι η Αξία ανάμεσα τους, το ζευγάρι χρησιμοποίησε τον Νίτσε μέχρι και για –μάλλον ταπεινωτικά– θελήματα. Λ.χ. να βρει το κατάλληλο ύφασμα για τα μεταξωτά βρακιά του επιδέξιου συνθέτη. Ένα σχέδιο πανεθνικής διακήρυξης για την όπερα του Μπάουροϊτ που έγραψε ο Νίτσε, τελικά απορρίφθηκε ως προϊόν υψηλής διανοησης. Ο Νίτσε, παντελώς άπειρος στο ζήτημα γυναικά, είχε ερωτευτεί κρυφά, δειλά και απελπισμένα την Κόζιμα· που την θεωρούσε Αριάδνη του μέσα στον Λαβύρινθο που κατέληξε να ζει. Δυστυχώς όμως η Κόζιμα έκαψε τη μεταξύ τους αλληλογραφία, και έτσι θα πρέπει να περιοριστεί κανείς στα ημερολόγια της – που όμως προορίζονταν για δημοσίευση.

5.

Στην εποχή της νεότητας του Νίτσε τα κύρια ζητήματα που απασχολούσαν τους σκεπτόμενους ανθρώπους ήταν η ελευθερία στην παιδεία και τη θρησκεία, μέσα σ' ένα ελάχιστο κράτος. Μ' αυτά συνδέονταν τα θέματα της κοινωνικής ηθικής και της θρησκευτικής πίστης, στα οποία η επιστημονική μέθοδος είχε αρχίσει να κλονίζει βεβαιότητες αιώνων. Η σχολή εσωκλείστων της Πφόρτα, όπου φοίτησε ο νεαρός Νίτσε, λειτουργούσε κάτι σαν μια Αθήνα της Γερμανίας. Ωστόσο η ζωή στη σχολή ήταν Αθήνα το πρωί και Σπάρτη το απόγευμα. Εκεί, σ' ένα μαθητικό δοκίμιο για την ελευθερία της βούλησης έγραψε με μεγαλίστικο αφοριστικό ύφος: «Θα σημειωθούν μεγάλες επαναστάσεις άπαξ και οι μάζες συνειδητοποιήσουν ότι το σύνολο του χριστιανισμού στηρίζεται σε προϋποθέσεις: την ύπαρξη του Θεού, την αθανασία, την αυθεντία της Βίβλου, τη θεία φώτιση και άλλα δόγματα που θα είναι πάντοτε αμφίβολα». Δηλαδή 17 χρονών έγραφε μάλλον βάσιμες παραδοξολογίες. Αργότερα ο Νίτσε θα εκδώσει τη ληξιαρχική πράξη θανάτου του (χριστιανικού) Θεού, ενός –προσθέτω εγώ– από τα 3.000.000 θεούς που έχουν δημιουργήσει και λατρεύει οι άνθρωποι από τη χαράνη της Ιστορίας τους. «Τι θα υπήρχε να δημιουργήσουμε αν υπήρχαν θεοί;», λέει κάπου στο *Ecce Homo*. Στον *Ζαρατούστρα* πάντως ο φιλόσοφός μας

διατυπώνει δεκαοχτώ μακαρισμούς, όταν ο αντίστοιχος αριθμός των μακαρισμών του Ιησού είναι μόνον οχτώ. Οι θεοί λοιπόν πέθαναν. Μέλλει τώρα να επικρατήσει ο άνθρωπος; Όχι. Τώρα επέρχεται ο Υπεράνθρωπος.

Η επιτυχία της *Ζωής του Ιησού* του Στράους δεν άφησε τον Νίτσε να κοιμηθεί. Ήταν ασφαλώς ένα βιβλίο που θα ήθελε να έχει γράψει ο ίδιος. Μόνο που ο ίδιος δεν ήταν συστηματικός όπως τόσο άλλοι πετυχημένοι συγγραφείς. Η ειδικουσία του ήταν τα αφοριστικά πετάγματα και ιδεοροϊκές συλλήψεις και εγκαταλείψεις ιδεών για βιβλία. Αργότερα ο Νίτσε έγραψε, εντελώς φυσιολογικά θα λέγαμε, ένα βιβλίο εναντίον του Στράους· όπως και εναντίον του Σοπενχάουερ· και του Βάγκνερ βεβαίως. Για τον τελευταίο μάλιστα περισσότερο από ένα.

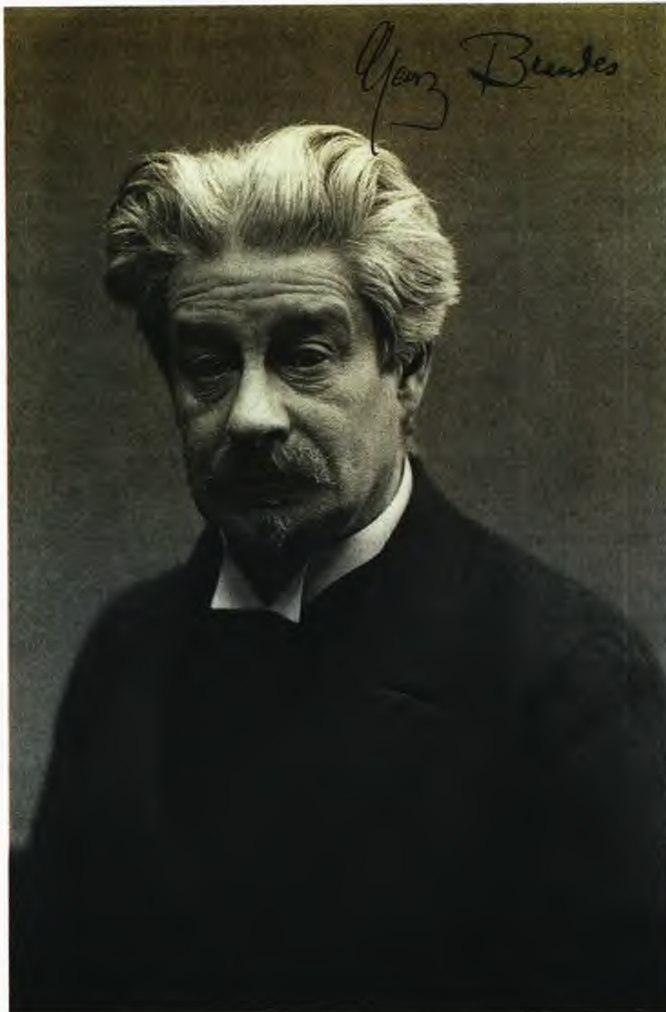
Κατά τον πόλεμο του 1867 ο Νίτσε υπηρέτησε ως νοσοκόμος, μετά από ένα τραυματισμό του στην ιππασία. Αργότερα ο ίδιος επαίροταν ότι είχε στόφα πυροβολητή. Επίσης καμάρωνε για τους σφυγμούς της καρδιάς του, που ήταν εξήντα στο λεπτό – όπως τον Ναπολέοντα! Προκειμένου να μην ξαναεμπλακίσει σε πολέμους ο Νίτσε παρατήθηκε από την πρωσική υπηκοότητα, χωρίς να πάρει την ελβετική. Η ιδιότητα του άπατρι (*heimatlos*) του ταίριαζε καλύτερα από το να ανήκει στις τάξεις των Φιλισταίων του θρόνου. Εκτοτε παρέμεινε ένας «καλός Ευρωπαίος», ένας αντιπολίτης του γερμανικού Ράιχ. Προς τα τέλη μάλιστα της λογικής ζωής του υιοθέτησε την ιδέα ότι στην πραγματικότητα δεν ήταν Γερμανός, αλλά καταγόταν από Πολωνούς αριστοκράτες που το οικογενειακό τους όνομα ήταν «Νίτσκου». Επίσης ως φιλόλογος υποστήριξε σοβαρά ότι το όνομα αυτό σήμαινε «μηδενιστής» – και απολάμβανε τις εντυπώσεις που άφηνε. Ήταν λοιπόν όχι μόνο ένας εκ-μηδενιστής, αλλά και ένας λοιδόρος. (Πώς να τα δικαιολόγησε όλα αυτά άραγε η ναζίστρια αδελφή του στον Χίτλερ;). Μάλιστα αυτός ο μεγάλος στυλιόστας της γερμανικής γλώσσας δήλωσε κάποτε εις επήκοον του Βάγκνερ, ότι η γερμανική γλώσσα τον ενοχλούσε πλέον και ότι προτιμούσε να συζητάει στα λατινικά· βέβαια για τον γερμανισμό του συνθέτη. Με άλλη ευκαιρία έγραψε ότι η γερμανική γλώσσα μόνο για στρατιωτικές διαταγές είναι κατάλληλη. Να έπαιζε σ' αυτό ρόλο η αγνόηση του έργου του από τους Γερμανούς λογιούς;

Στα 1876 έγραψε το κείμενο *Ο Ρίχαρντ Βάγκνερ στο Μπάουροϊτ*, ενόψει των εγκαίνιων του εκεί *Festspielhaus*. Τελικά όμως η *Περίπτωση Βάγκνερ* (1888) ήταν έντονα αποδοκιμαστική του όλου, μάλλον φαραωνικού εγχειρήματος, όπου χλευάζονται τα ρεαλιστικά σκηνικά που ξερονούσαν φωτιές με κίνδυνο να γίνει το θέατρο παρανάλωμα πυρός. Ό-

σο για τις εντάσεις των ήχων, αυτές ήταν μάλλον κάτι το πρωτοφανές στην ιστορία της μουσικής. Όλα αυτά βέβαια απείχαν παρασάγγας από τον Βάγκνερ-Αισχύλο της Γέννησης της τραγωδίας. Επρόκειτο μάλλον για μια διακήρυξη ανεξαρτησίας του Νίτσε από τον συνθέτη, κάτι σαν πατροκτονία. Ο συγκεκριμένος Στοχασμός κλείνει με τη δήλωση ότι ο Βάγκνερ δεν είναι «προφήτης ενός μέλλοντος; [...] αλλά ερμηνευτής και μεταμορφωτής ενός παρελθόντος». Σύμφωνα με την Πριντώ, οι μύθοι όπως τους παρουσιάζει ο Βάγκνερ έχουν τη γοητεία σαπουνόπερας. Φυσικά στον ρόλο του προφήτη του μέλλοντος έβλεπε ο Νίτσε τον εαυτό του. Του προφήτη και του επανεκτιμητή αξιών.

6.

Η αδελφή του Νίτσε Ελίζαμπετ είχε παντρευτεί έναν πρώιμο Γερμανό φασίστα και μαζί ίδρυσαν μια αποικία «Αριών» στην Παραγουάη, την Nuona Germania. Η αδελφή έχει κατηγορηθεί για πολλά. Ιδίως για τις ωμές παρεμβάσεις στα γραφτά του Νίτσε έτσι ώστε να τα εμφανίσει σαν προδρομικά κείμενα του Ναζισμού. Όλοι βέβαια ξέρουμε την αφοσίωσή της στον Χίτλερ. Μάλιστα το μπαστούνι του πλάνητα φιλόσοφου δωρίστηκε από αυτήν στον Φύρερ, κάτι σαν καθοδηγητικό της πορείας του. Ο δικτάτορας παρέστη εμφανώς θλιμμένος στην κηδεία της αδελφής του φιλοσόφου, τον Νοέμβριο 1935. Το εξοργιστικό μάλιστα ήταν ότι η φιλοναζιστική ανάγνωση του Νίτσε προτιμούσε να αντλεί από τις πρόχειρες και χαωδώς κακογραμμένες σημειώσεις του, παρά από τα δημοσιευμένα από τον ίδιο έργα του. Και τούτο διότι οι σημειώσεις ήταν ευκολότερα αλλοιωσίμες. Σε ό,τι αφορά τα δημοσιευμένα από τον αδελφό της έργα, η Ελίζαμπετ θεωρούσε το *Ανθρώπινο, πάρα πολύ ανθρώπινο* (1878, 1886), βιβλίο αφιερωμένο στη μνήμη του Βολταίρου, την ντροπή της οικογενείας. Το θεωρούσε διανοητικά ασήμαντο και ηθικά οικτρό. Αξίζει εδώ να αναφερθεί πως όταν ο Νίτσε στις αρχές του 1878 έστειλε αυτό το βιβλίο του στον Βάγκνερ, το βιβλίο διασταυρώθηκε στο ταχυδρομείο με το λιμπρέτο του *Πάρσιφαλ* που του έστειλε ο συνθέτης. Ο Νίτσε παρομοίασε τα έργα αυτά με δύο ξιφη που διασταυρώνονται στον αέρα, αφού ο Βάγκνερ ήδη γινόταν πιο θεοσεβούμενος, ενώ ο Νίτσε ήδη διαδήλωνε την απελευθέρωσή του από εκείνους τους «κρυπτοίερες» φιλοσόφους, όπως λ.χ. ο Σοπενχάουερ. Για απελευθέρωση από τον απελευθερωτή (von dem Befreier zu befreien) κάνει λόγο ο Μπράντες, σ' ό,τι αφορά τον Σοπενχάουερ. Συνεπώς δεν υπήρχε οδός πνευ-

Ο Γκέοργκ Μπράντες το 1906. Φωτογραφία από τον Φρέντερικ Ριζέ. Βασιλική Βιβλιοθήκη της Δανίας.

ματικής συμπίλωσης. Στο σημείο αυτό ωστόσο η Λου Σαλομέ έχει κάνει μια ευφυή παρατήρηση: θεωρούσε τη διονυσιακή φιλοσοφία του Νίτσε σαν μια μετονομασία του χριστιανικού μυστικισμού και ουσιαστικά μια μάσκα για τον σαρκικό πόθο. Ήταν λοιπόν και ο Νίτσε ένας κρυπτοίερας;

7.

Στα 1877 ο Νίτσε πούλησε όλα τα υπάρχοντά του εκτός από τα βιβλία του και μερικές φωτογραφίες. Κράτησε μόνο δύο μπαούλα βιβλία που η καρδιά του δεν ήθελε να αποχωρήσει. Αυτά τον συνόδευαν στις περιπλανήσεις του στα διάφορα θέρετρα των Άλπεων για θεραπείες με γάλα και καθαρό αέρα. Περιερόταν σαν τον Προμηθέα πάνω στα υψώματα. Μακάρισε το πλεονέκτημά του να μπορεί να βρίσκεται 6.000 πόδια πάνω από τους ανθρώπους και τα ανθρώπινα. Δεν ήταν σπάνιες οι φορές που

περπατούσε οχτώ με δέκα ώρες την ημέρα. Το έντονο φως στα υψηλά έκανε εντονότερη τη σκιά – και τη μοναξιά του. Από αυτές τις πεζοπόρες σκέψεις του αναγκαστικά φωτοφοβικού Νίτσε θα έβγαине το επόμενο βιβλίο του. Δεν φαίνεται να τον παρακινούσε κάποια πίστη – που σε βιβλικά συμφραζόμενα κινεί βουνά – ούτε να τον αποζημιώνει κάποια παρηγοριά. Βρισκόμαστε στα Wanderjahre, στα χρόνια των πεζοπόρων περιπλανήσεων. Τα σύννεφα των βουνών, γεμάτα ηλεκτρισμό σαν να τον ενεργοποιούσαν, σαν να τον καταδιώκαν ανελέητα. Ο Δίας εμφανιζόταν σαν κεραυνός, ενώ με τον γιο του Διονύσο (*Διός νύσος*) ο Νίτσε αισθανόταν μια αυξανόμενη συγγένεια. Ο φιλόσοφος έδειχνε μια επιρρέπεια στον ηλεκτρισμό των σύννεφων.

Μιας λοιπόν και η αγορά των τηλεγραφικών αφορισμών εμφανιζόταν κορεσμένη, ο Νίτσε ένιωθε πως έπρεπε να αλλάξει ύψος αν ήθελε να αποκτήσει αναγνώστες. Εντούτοις έστειλε στον τυ-

πογράφο του τις *Ανάμικτες γνώμες και αποφθέγματα*, όπως και τον *Περιπλανώμενο και τη σκιά του*, δύο συλλογές με εκατοντάδες αφορισμούς που εκδόθηκαν ως παράρτημα στο *Ανθρώπινο πάρα πολύ ανθρώπινο*. Έστειλε ακόμη ένα εντελώς νέο βιβλίο, τη *Χαραυγή*, με 575 αριθμημένους αφορισμούς και υπότιτλο *Σκέψεις για τις ηθικές προκαταλήψεις*. Η *Χαραυγή* βάδιζε στο δρόμο του υλισμού. Στη *Χαραυγή* λοιπόν ο Νίτσε επιχείρησε να διερευνήσει την ιδέα ότι ο άνθρωπος είναι απλώς ένας υλικός οργανισμός, του οποίου οι πνευματικές, ηθικές και θρησκευτικές πεποιθήσεις και αξίες μπορούν να εξηγηθούν από τη φυσιολογία και την ιατρική. «Αν θέλεις να βελτιώσεις τον άνθρωπο, δώσε του καλύτερο φαγητό αντί για κηρύγματα κατά της αμαρτίας» είχε γράψει ο Φόνερμαπαχ. Στο ίδιο έργο εισάγει επίσης κάποιες εικασίες για τη σημασία της ανάτασης και της έκστασης της τρέλας στην ιστορία της ηθικής και της ηθικότητας. Θεώρησε την τρέλα ως απόλυτη ελευθερία, κάτι σαν φερέφωνο του θείου. Εάν κάποιοι άνθρωποι δεν είχαν την τύχη να τους επισκεφθεί η τρέλα, έπρεπε να την προσποιηθούν. Εδώ είμαστε στο κεφάλαιο τρέλα και ποίηση. Ας θυμηθούμε την προσποιητή ποιητική τρέλα του Αθηναίου πολίτη Σόλωνα *εν μέση αγορά*. Ο Νίτσε λοιπόν θεώρησε τον εαυτό του «αερούνα του πνεύματος». Και τα πνεύματα πρέπει να πετούν Ικάρια, όποιο κι αν είναι το τίμημα του κερνού που λιώνει. Στα βουνά ο Νίτσε θα συλλάβει τον Ζαρατούστρα. (Πέντε αιώνες πριν τον είχε ανακαλύψει ο Γεώργιος Γεμιστός στον Μιστρά). Όπως και την ιδέα της αιώνιας επιστροφής. Όταν ο Νίτσε ανακάλυψε τον Σπινόζα δήλωσε συνεπαρμένος που θα μπορούσε επιτέλους να μοιραστεί τη μοναξιά του με κάποιον. «Έχω έναν πρόδρομο!» έγραψε.

8.

Η Λου Αντρέας Σαλομέ και ο φίλος του Πάουλ Ρέε είχαν αποφασίσει, ερήμην του Νίτσε, να ζήσουν σ' ένα ménage à trois. Κάτι σαν μια Heilige Dreieinigkeit (Αγία Τριάδα) φιλοσοφούντων ελευθέρων πνευμάτων. Η κατανομή των τριών στις δύο κρεβατοκάμαρες του σπιτιού δεν είχε διασαφηνιστεί. Μέσα στις τρεις πρώτες εβδομάδες της γνωριμίας τους ο (σεξουαλικά αδιάφορος για τις γυναίκες) Ρέε είχε ζητήσει απ' αυτή την Ρωσίδα ευγενή να παντρευτούν, αλλά με τον όρο να μην κάνουν σεξ. Η Λου, που σκοπός της μάλλον ήταν να σκανδαλίξει τους καθωσπρέπε αστούς, δεν απέρριψε την ιδέα. Όταν έφτασε ο Νίτσε της ζήτησε και αυτός, δειλά και έμμεσα, να παντρευτούν: «Αισθάνομαι υποχρεωμένος, προκειμένου να σας προ-

φυλάξω από τις κακές γλώσσες, να προσφερθώ να σας παντρευτώ», της έγραψε μικροαστικά. Τη διαβίβαση της πρότασης είχε αναθέσει στον Ρέε. Αυτά από τον άνθρωπο που θεωρούσε πως η μέρα του είχε πάει χαμένη αν δεν είχε καταφέρει να αποβάλει έστω μία από τις πεποιθήσεις του. Η Λου προτίμησε τον Ρέε. Εικονικό μνημείο αυτής της «τριάδας» είναι η περιφημη φωτογραφία με το καμουτσάι, που η Λου επιδείκνυε θριαμβευτικά με κάθε ευκαιρία δεξιά κι αριστερά. Ο Νίτσε έγραψε στον Ζαρατούστρα: «Πηγαίνεις σε γυναίκες; Μην ξεχνάς το καμτσόκι». (Μάλλον το καμτσόκι τους θα εννοούσε...). Η Λου και ο Ρέε ήταν ευτυχείς με την προοπτική να πάνε στο Παρίσι, όπου θα μπορούσαν να καλλιεργήσουν τη γνωριμία τους με τον Ιβάν Τουργκένιεφ. Ο γάμος, ένας κανονικός γάμος, ήταν μάλλον έξω από τις προθέσεις της Λου, αφού αν παντρευόταν θα έχανε τη σύνταξή της ως άγαμη θυγατέρα Ρώσου ανώτερου στρατιωτικού. Και η σύνταξη αυτή αποτελούσε το μοναδικό της εισόδημα.

Η ευφορία που έφεραν στον Νίτσε οι προοπτικές με τη Λου, προκάλεσε την *Χαρούμενη επιστήμη ή Χαρούμενη γνώση* (Gaia scienza). Εκεί διακηρύσσει για πρώτη φορά και με σαφήνεια ότι ο Θεός είναι νεκρός: μια ιδέα όχι εντελώς δική του. Την σοβαρή αυτή διακήρυξη κά-

νει μάλιστα ένας τρελός, τύπου Διογένη, που μέρα μεσημέρι τριγυρνούσε στην αγορά μ' ένα φανάρι. Ένας *μη-διά Χριστόν-σαλός*. Είναι η ρήση του Νίτσε για την οποία έχει χυθεί το περισσότερο μελάνι. (Και με τον θάνατο του Διαβόλου τι γίνεται;). Και πώς είναι ο θεός νεκρός αφού οι εκκλησίες συνεχίζουν να λειτουργούν; Λειτουργούν, αλλά πλέον ως τάφοι, μασωλεία και μνήματα του θεού. Το αποτέλεσμα αυτού του θανάτου θα γίνει αντιληπτό πολύ αργότερα κατά τον φιλόσοφο.

Η Ελιζαμπет θεωρούσε τον αδελφό της θύμα της Ρωσίδας οχιάς και του «Εβραίου Ρέε». Το δεύτερο μέρος του Ζαρατούστρα βριθεί από αναφορές στη Λου και τον Ρέε, ξαφνικά και οργισμένα ξεσπάσματα με κατηγορίες για τους εχθρούς του που θέλουν να τον δολοφονήσουν. Μέσα στην ιστορία του βιβλίου δεν προσφέρουν κανένα νόημα. (Βλ. λ.χ. την ενότητα «Για τις ταραντούλες»). Ήταν μια αντίδραση λογίου στην «προδοσία». Ο λόγιός μας, αντί να ακονίζει το σπαθί του για μια μονομαχία με τον Ρέε, έβριζε –με σπαθί ίσως!– τα μολύβια του και έγραφε... Σε μια επιστολή του προς τον Φραντς Όβερμπεκ τον Φεβρουάριο 1884 ο Νίτσε αναφέρει ότι ο Ζαρατούστρα στο σύνολό του είναι μια έκρηξη δυνάμεων που συσσωρεύονταν επί δεκαετίες. Προσθέτει δε πως «αυτός που

προκαλεί τέτοιες εκρήξεις μπορεί εύκολα να ανατιναχτεί και ο ίδιος». Ο Ζαρατούστρα ζει στη σπηλιά του με τα αγαπημένα του ζώα (φιδι, λιοντάρι, αετός) που τον παροτρύνουν ν' ανεβεί στην κορφή του βουνού (*επί του όρους!*). Εκεί κουβεντιάζει με «τους ανώτερους ανθρώπους» που τώρα αποτελούν την αιχμή της κουλτούρας. Ο Ζαρατούστρα τους στέλνει έναν έναν στη σπηλιά του όπου θα ανακαλύψουν τη σοφία. Όταν και ο ίδιος φτάνει στη σπηλιά, τους βρίσκει να προσκυνούν ένα γάιδαρο. Έτσι, ελλείψει Θεού η ανθρωπότητα λατρεύει το οτιδήποτε. (Μίξη αναφοράς εδώ στον *Χρυσό μόσχο* της Βίβλου και στην *ονοματρία* της πρωτοχριστιανικής Ρώμης). Ο Ζαρατούστρα τους προσφέρει έναν Μυστικό Δείπνο, όπου τους κάνει ένα μακρύ κήρυγμα για τον Υπεράνθρωπο. Ο Νίτσε όμως όχι μόνο αρνείται να μας δείξει τον δρόμο που οδηγεί στο να γίνουμε υπεράνθρωποι, αλλά δεν μας λέει καν τι είναι υπεράνθρωπος. Όπως και να 'χει μάλλον τον θεωρεί αντίδοτο στον ηθικό και πολιτισμικό νανισμό.

9.

Μέχρι τα τέλη σχεδόν της λογικής του ζωής η φωνή του Νίτσε ήταν μια φωνή βωόντος *εν τη ερήμω*. Έτσι περιορί-

στηκε ακόμη περισσότερο στον εαυτό του, οδυνόμενος και μονήρης, σε νοικιασμένα δωμάτια, εξαρτώμενος από την καλοσύνη και τις φροντίδες των ξένων. Μέχρι τότε είχε εκδώσει δεκαπέντε βιβλία με μηδαμινές πωλήσεις. Η ζωή του εξαρτιόταν από την ελεημονα σύνταξη του χριστιανικού πανεπιστημίου της Βασιλείας. Εντελώς φυσικά θα έλεγε κανείς είχε την αίσθηση του παραγνωρισμένου προφήτη, έχοντας εξετάσει τα θεμέλια των ηθικών και διανοητικών Δυτικών παραδόσεων, που χτυπούσε με σφυρί στα βιβλία της ώριμης περιόδου του. Ο Ζαρατούστρα του ήταν οι κατευθυντήριες πινακίδες τού κατά Νίτσε μεταθρησκευτικού ανθρώπου. Αυτό το κατά πολλούς *opus magnum* του Νίτσε είναι τελικά ένα αλλόκοτο βιβλίο.

«Τί έστιν αλήθεια;» είναι κατά τον Νίτσε η πιο σοφή κουβέντα μέσα σ' ολόκληρη την Καινή Διαθήκη. Και δεν προέρχεται από τον Ιησού. Τι θεωρούμε λοιπόν αλήθεια; Ο Νίτσε απαντάει ότι τα υψηλά οικοδομήματα της ευρωπαϊκής σκέψης στηρίζονται σε θεμελιούς λίθους δογμάτων και δεισιδαιμονιών. Παρατηρεί επίσης ότι ο άνθρωπος δεν μπορεί να ζήσει χωρίς τέτοιες αναλήθειες, που τις υπηρετούν συστήματα όπως η φιλοσοφία, η αστρολογία και η θρησκεία. «Αυτά τα τρία τέρατα

περιπλανιούνται στη Γη ανά τους αιώνες και εμείς έχουμε διαμορφώσει την αρχιτεκτονική των δεισδαμονιών καθ' ομοίωσίν τους». Αρχικά ο άνθρωπος ήταν ελεύθερος, αλλά επέλεξε μια αρχιτεκτονική φόβου και δέους. Έτσι υποδουλώθηκε σε ιερείς, αστρολόγους και φιλοσόφους. Ο άνθρωπος που ενστάλαξε την ανόητη ιδέα ότι υπάρχει απόλυτη αλήθεια είναι ο Πλάτωνας. Γενικά οι φιλόσοφοι δεν είναι παρά πανούργοι υποστηρικτές των προκαταλήψεων τους και κατεργάρικα φερέφωνα ιδεών που βαφτίζουν «αλήθειες». Είναι τσαρλατάνοι που πουλάνε μαντζούνια για την ψυχή. Όμως η αλήθεια μπορεί να εξεταστεί από πολλές διαφορετικές προοπτικές. Λόγου χάρη, πώς θα φαινόταν η αλήθεια από προοπτική βατράχου; Ειδικά ο χριστιανισμός μάλιστα είναι μια άρνηση της θέλησης για ζωή διαμορφωμένη σε θρησκεία. Εδώ υπεισέρχεται το *ressentiment*, η μνησικακία και η αρχή της ηθικής των δούλων. Και τι είναι μνησικακία; Ας δώσουμε τον λόγο σε μια χριστιανική αυθεντία: «Μνησικακία είναι σαν να πίνεις φαρμάκι με την ελπίδα να πεθάνει ο άλλος» (Ιερός Αυγουστίνος έγραφε). Συνεπώς οι πλάκες του ιουδαϊο-χριστιανικού Νόμου πρέπει να κομματιαστούν, αφού κατά τον πρώιμο Μεσαίωνα η Εκκλησία αποτελούσε ουσιαστικά θηριοτροφείο. Οι εν Χριστώ αδελφοί ήταν στην ουσία εν τω μίσει αδελφοί. Προφανώς τα όποια ανεκτά όρια είχαν ξεπεραστεί. Ακόμη και ο αφοσιωμένος φίλος του Έρβιν Ρόντε, που ήδη ήταν καθηγητής Φιλοσοφίας και αργότερα θα γινόταν αντιπρόεδρος της Χαϊδελβέργης, δεν έστελε στον φίλο του έστω και ένα σημείωμα ότι παρέλαβε τα βιβλία του.

10.

Ουδείς λοιπόν προφήτης στον τόπο του. Ωστόσο μια αχτίδα φωτός έφτασε από τη Δανία, από τον εβραϊκής καταγωγής Γκεοργκ Μπράντες (Georg Morris Cohen Brandes), κορυφαίο κριτικό στη βόρεια Ευρώπη, έναν πανευρωπαϊκό *libre penseur*. Σ' αυτόν οφείλεται ο όρος *Indignationslitteratur* (λογοτεχνία της διαμαρτυρίας ή της αγανάκτησης) για τα βιβλία που οι καθωσπρέπει σύζυγοι έκρουβα από τις συμβίες και τις θυγατέρες τους. Ο πολιτικός και θρησκευτικός ριζοσπάστης Μπράντες υπερασπιζόταν «επικίνδυνα» πνεύματα, όπως ο Κίρκεγκορ, ο Ίψεν, ο Στρίντμπεργκ, ο Χάμσον, ο Μπαλζάκ, ο Μπωντλαίρ, ο Ζολά, ο Ντοστογιέφσκι και ο Τολστόι.

Στην Αγγλία ο Μπράντες ήταν φίλος με τον Τζορτζ Μπέρναρντ Σω και τον Στιούαρτ Μιλ. Στα 1869 μάλιστα

μετέφρασε στα δανέζικα την πραγματεία του Μιλ «Για την υποτέλεια των γυναικών», επηρεάζοντας βαθιά το φεμινιστικό κίνημα στη Σκανδιναβία. Στη Ρωσία ο Μπράντες ήταν φίλος του Κροπότκιν. Επίσης αγωνιζόταν να κάνει περισσότερο γνωστούς στην Ευρώπη τον Πούσκιν, τον Ντοστογιέφσκι και τον Τολστόι. Το βιβλίο του *Τα βασικά ρεύματα της λογοτεχνίας του 19ου αιώνα* εκτείνεται σε εννέα τόμους και του απέφερε διεθνείς επαίνους και αναγνώριση. Ο Μπράντες έδωσε επίσης διαλέξεις στα Βαλκάνια, στην Πολωνία και στη Φινλανδία. Στα οδόγυατα του επισκέφθηκε και την Ελλάδα. Στην περιοδεία του στις Ηνωμένες Πολιτείες τον έσπεσαν επανειλημμένα με δάφνινα στεφάνια. Συγγραφείς απ' όλο τον κόσμο τον κατέκλυζαν με έργα τους. Είχε φτάσει να λαβαίνει τριάντα με σαράντα επιστολές την ημέρα. Ένας έπαινος από τον Μπράντες λειτουργούσε σαν μέγαφωνο για έναν αντιφρονούντα ή άσημο συγγραφέα ανά τον κόσμο.

Ο Μπράντες είχε γνωρίσει τον Πάουλ Ρέε και τη Λου Σαλομέ την περίοδο που ζούσε στο Βερολίνο, μεταξύ 1877 και 1883. Από αυτούς άκουσε για τον Νίτσε. Όμως η κατεύθυνση που είχε πάρει η γραφή του Νίτσε με τον Ζαρατούστρα δεν άρεσε στον Δανό κριτικό. Την θεωρούσε αρχαϊκή ψαλμική και ότι την διαπνέει ένας παράξενος θρησκευτικός μυστικισμός. Όμως με το *Ανθρώπινο, πολύ ανθρώπινο* και τη *Γενεαλογία της ηθικής* τα πράγματα ήταν διαφορετικά. Έτσι τον Νοέμβριο 1887 έγραψε στον Νίτσε ότι τον θεωρεί «πνοή ενός νέου και πρωτότυπου πνεύματος». Εκεί κάνει λόγο για τον «αριστοκρατικό ριζοσπαστισμό» του Νίτσε.

Ο Νίτσε του απαντάει αρχές Δεκεμβρίου με μια μάλλον χαστική επιστολή, ότι θεωρούσε τον «αριστοκρατικό ριζοσπαστισμό» ως το ευφύτερο σχόλιο που είχε διαβάσει ποτέ για το άτομό του» («Der Ausdruck 'aristokratischer Radikalismus', dessen Sie sich bedienen, ist sehr gut. Das ist [...] das geschickteste Wort, das ich bisher über mich gelesen habe»). Ο Μπράντες ζήτησε από τον τυπογράφο του Νίτσε όλα τα βιβλία του φιλοσόφου, ενώ από τον Πέτερ Γκαστ ζήτησε τη μικρή έκδοση του 4ου μέρους του Ζαρατούστρα.

Κατόπιν πρότεινε να δώσει μια σειρά διαλέξεων για το έργο του Νίτσε στο Πανεπιστήμιο της Κοπεγχάγης. Σχετικά έλαβε από τον Νίτσε έναν καταγισμό μάλλον άχρηστων πληροφοριών. Δύο διαλέξεις που έδωσε τον Απρίλιο 1888 ενθουσίασαν το πολυπληθές ακροατήριο. Η Ελιζαμπет Ζηλόφθονα κατηγορούσε τον αδελφό της ότι προσπαθεί να κερδίσει την αναγνώριση «μέσα από εβραϊκά αποβράσματα».

Τότε ο Νίτσε συνέλαβε την ιδέα ενός βιβλίου με τίτλο «Η θέληση για δύναμη», όπου πλέον θα κατεδάφιζε ολόκληρο το Δυτικό οικοδόμημα και όχι μόνο μέρος του. Ταυτόχρονα όμως είχε εκμυστηρευτεί στους φίλους του Ουβερμπεκ και Γκαστ τις ανησυχίες του μήπως η φιλασθενεία του γεννούσε μέσα του υπερβολική σκληρότητα. Ανησυχούσε μήπως έχει παρασυρθεί στο λάκκο της μνησικακίας (*ressentiment*).

Την άνοιξη του 1888 ο Νίτσε βρέθηκε στο Τορίνο και όλα έμοιαζαν όμορφα. Και πάλι όμως αισθάνθηκε την ανάγκη να γράψει ένα ακόμη κείμενο για τον Βάγκνερ. Η *Περίπτωση Βάγκνερ* –λέξη που εμπριέχει την πτώση–, ξεκινάει με έναν ύμνο για την *Κάρμεν* του Μπιζέ. Αντίθετα τον *Πάρσιφαλ* τού κάποτε ινδάλματός του θεωρεί θρησκευτικά παρακμιακό και τους *Αρχιτραγουδιστές* εθνικιστικά παρακμιακούς. Συνολικά ο Βάγκνερ είναι πλέον ένας καλλιτέχνης της παρακμής και το Μπάουρτ μια ηλιθιότητα. Το *Λυκόφως των ειδώλων* (1888) ή «Πώς φιλοσοφεί κανείς με το σφυρί», ήταν μια ακόμη πρόκληση προς τον Βάγκνερ για *Το Λυκόφως των θεών* του συνθέτη. Ωστόσο το λυκόφως του Νίτσε συνέβη εκεί στο Τορίνο με τρόπο τραγικό. Όλοι βέβαια γνωρίζουν το ονερικό αγκάλιασμα του αλόγου.

Έγραφε ασταμάτητα. Τα νέα του βιβλία τα ταχυδρόμησε παντού. Από τότε που ο Μπράντες έδωσε τις διαλέξεις της Κοπεγχάγης, ο Νίτσε θεωρούσε τον εαυτό του διεθνή προσωπικότητα. Ο Μπράντες αντέδρασε με ενθουσιασμό. Στις 15 Οκτωβρίου 1888 ήταν τα 44α γενέθλια του Νίτσε. Ως προσφορά του στον κόσμο γι' αυτά τα γενέθλια έγραψε το *Ecce Homo*. Ήδη η τρέλα παρεισδύει στα κεφάλαια αυτού του μικρού βιβλίου: «Γιατί είμαι τόσο σοφός», «Γιατί είμαι τόσο έξυπνος», «Γιατί γράφω τόσο καλά βιβλία», «Γιατί είμαι πεπρωμένο», κ.λπ. Με επίκληση του Μπράντες ο Νίτσε γράφει στον Αύγουστο Στρίντμπεργκ ζητώντας του να μεταφράσει το *Ecce Homo* στα γαλλικά. Αν και ο Στρίντμπεργκ τότε δεν ήταν σε πολύ καλύτερη κατάσταση, έγραψε στον Μπράντες ρωτώντας τον μήπως ο Νίτσε είναι τρελός. Τη συνέχεια ανέλαβαν οι γιατροί, οι ψυχίατροι, οι νευρολόγοι και, τελικά, μετά από μία βασανιστική δεκαετία ο θάνατος (Αύγουστος 1900).

Ο Στρίντμπεργκ εισήγαγε τον Νορβηγό ζωγράφο Έντβαρντ Μουνκ στα γραπτά του Νίτσε, τα οποία τον επηρέασαν τόσο βαθιά, που ζωγράφησε την περίφημη *Κρανυγή*, αυτή την καηλωτική αποτύπωση του υπαρξιακού τρόμου της εποχής. Στον Μουνκ οφείλουμε και το σχέδιο της μορφής του Νίτσε (1906) που κοσμεί το εξώφυλλο του βιβλίου. Μάλιστα ο Νίτσε, όπως η μορφή

φή της *Κρανυγής*, στηρίζεται πάνω σ' ένα κυκλίδωμα που διατρέχει διαγώνια τον καμβά ως το άπειρο.

11.

Γενικά μιλώντας, το βιβλίο της Πριντνίτς είναι ένα βιβλίο χρήσιμο ακόμη και σ' αυτούς που νομίζουν πως ξέρουν τον Νίτσε. (Και πώς να εξαντληθεί κανείς αυτή τη βρυσσομόνα ιδεών!). Η μετάφραση της Νίννας Μπούρη υπηρετεί με επάρκεια την ουσία και το πνεύμα του βιβλίου. Οι λόγιες επιλογές σε πολλές φράσεις liαν ευπρόσδεκτες. Τα λάθη ελάχιστα! – λ.χ. η απόδοση του *Antisemitische Blätter* ως *Αντισημιτικοί Καιροί*, ενώ πρόκειται για *Αντισημιτικά Φύλλα* (το σφάλμα είναι του πρωτοτύπου που μιλάει για *Times*)–, ενώ η πετυχημένη μετάφραση λέξεων, φράσεων και όρων από γλώσσες εκτός της αγγλικής μαρτυρεί μεταφράστρια ικανή και γλωσσικώς όχι μονόχειρα.

Σαν επίμετρο: Με ερέθισμα την αναφορά της επίσκεψης του Μπράντες στην Ελλάδα που αναφέρεται στο βιβλίο, ο Μ. Βασιλάκης μου εγχείρισε το επιμοχθο άρθρο της Μαρίας Σεχοπούλου «Πνευματικές ανταλλαγές σε ατμόσφαιρα πολέμου: το ταξίδι του Georg Brandes στην Ελλάδα του 1922», στον συλλογικό τόμο *Ιστορία και ιστοριογραφία του Νεοελληνικού θεάτρου*, επιμ. Α. Βασιλείου et al., εκδ. Ινστιτούτου Μεσογειακών Σπουδών, Ρεθύμνου 2020, σ. 266-288. Σε κάποια από τις εκδηλώσεις που έγιναν προς τιμήν του, ο φιλοπαίγμων Μπράντες είπε στους Αθηναίους λογίους: «Τιμάτε το έργο μου, χωρίς κανείς σας να γνωρίζη ποίος είμαι». Το κενό συμπληρώθηκε κάπως με τη μετάφραση (από τα γαλλικά) των διαλέξεών του για τον Νίτσε (εκδ. Γ.Ι. Βασιλείου, Αθήνα 1923, μφφρ. Κ.Θ. Παπαλεξάνδρου) και του βιβλίου του για τον Ίψεν, 1927-1928. (Σεχοπούλου, ό.π., σ. 282). Ο Παπαλεξάνδρου στην αρχή της μετάφρασής του (σ. 3) σημειώνει ότι «ο Μπράντες είναι ο πρώτος όστις διέγνωνε το μέγα τάλαντον του Νίτσε και το απεκάλυπεν και εις αυτούς τους Γερμανούς». Είναι νομίζω καιρός να ανακαλυφθεί ο Μπράντες (1842-1927) και από εμάς. Έστω και τώρα. ▲

1 Στο πρώτο Κεφάλαιο διαβάζουμε για κάποιον φίλο και συμφοιτητή του Νίτσε στη Λειψία ονόματι «Έρβιν Ρότερ». Ασφαλώς πρόκειται για τυπογραφικό λάθος, αφού ο λόγος είναι για τον Έρβιν Ρόντε (Erwin Rohde), τον μετέπειτα συγγραφέα της *Ψυχής* (*Psyche*, 1890-94), εκείνης της κλασικής μέχρι σήμερα μελέτης για τις περί αθανασίας ιδέες των αρχαίων Ελλήνων.